

OD DRUŠTVENOG DETERMINIZMA DO DENNETTA – KRITIKA KOMPATIBILIZMA

Prethodno saopštenje

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10498355>

Primljen: 23.09.2023.
Prihvaćen: 04.01.2024.

Roman Šimunović

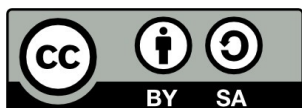
Sveučilište J. J. Strossmayer, Filozofski fakultet, Osijek, Hrvatska
rsimunovic@ffos.hr

Ovaj rad analizira filozofski koncept kompatibilizma Daniela Dennetta, s naglaskom na njegovim sociološkim implikacijama. Dennett zagovara ideju da ljudska sloboda može suživjeti s determinizmom, što se istražuje kroz kritički osvrt na njegovu teoriju iz sociološke perspektive. Prva kritika proizlazi iz zabrinutosti da prihvaćanje kompatibilizma može služiti kao racionalizacija za očuvanje društvenog statusa quo. Analizirajući perspektive društvenog determinizma i sociokulturne teorije kognitivnog razvoja, raspravlja se o utjecaju društvenih faktora na slobodnu volju pojedinca. Dodatno, koncept agencije iz sociološke perspektive razmatra se kroz prizmu međudnosa pojedinaca i društva. Kroz primjere zajedničke agencije, ukazuje se na složenu povezanost između slobodne volje i društvenih uvjeta. Unatoč Dennettovim tvrdnjama, sociološki pristupi sugeriraju potrebu za sveobuhvatnim razumijevanjem formiranja ljudske autonomije, uzimajući u obzir društvene utjecaje. Ovaj rad ističe nužnost pristupa temi slobodne volje i njezine koegzistencije s determinizmom kroz sociološku prizmu.

Ključne riječi: društveni determinizam, slobodna volja, kompatibilizam, Daniel Dennett

U okviru analize filozofskog koncepta kompatibilizma, koji zagovara Daniel Dennett, pri čemu ćemo se fokusirati na njegove sociološke implikacije, nužno je detaljno istražiti argumente koji se tiču odnosa između ljudske slobode i determinizma. Dennettova pozicija polazi od pretpostavke da je ljudska sloboda usklađiva s postojanjem determinističkih faktora u svijetu. Iz tog filozofskog stajališta, otvorit ćemo ovaj rad analizom ključnih kritika Dennettovog kompatibilizma iz sociološke perspektive.

Prvotna kritika proizlazi iz argumenta da prihvaćanje kompatibilizma može služiti kao racionalizacija za očuvanje statusa quo u društvu. S obzirom na Dennettovu perspektivu, koja sugerira da pojedinci zadržavaju slobodu volje, postavlja se pitanje odgovornosti za njihove životne okolnosti. Ova perspektiva može, na neki način, olakšati prihvaćanje postojeće nejednakosti i društvene nepravde. Pojedinci se mogu smatrati odgovornima za vlastite sudbine, čime se izbjegava sistematska analiza društvenih problema. Dakle, valja se usmjeriti prema pojmu društvenog

determinizma u kontekstu kritike Dennettovog kompatibilizma. S druge strane, društveni deterministi tvrde da je ponašanje pojedinca isključivo određeno društvenim interakcijama, a ne biološkim ili objektivnim čimbenicima, dovodi u pitanje kompatibilizam Daniela Dennetta. U ovoj perspektivi, društvena dinamika poput običaja, kulturoloških očekivanja, obrazovanja i međuljudskih interakcija smatra se ključnim čimbenicima u oblikovanju ljudskog ponašanja, pri čemu se nedruštveni utjecaji poput biologije zanemaruju. Ovo je u skladu s 'odgojnom' stranom rasprave o prirodi i odgoju, suprotstavljajući se Dennettovom naglašavanju individualne autonomije. Durkheim, koji se smatra ocem društvenih znanosti, proučavao je društveni determinizam, postavljajući ga nasuprot biološkom determinizmu. Nadalje, unutar medijskih studija, društveni determinizam smatra se pandan tehnološkom determinizmu, koji tvrdi da su tehnološke promjene neizbježne i oblikovane karakteristikama same tehnologije.¹ Društveni determinizam doživljava tehnologiju kao proizvod društva u kojem se razvija, ističući da svaki tehnološki napredak proizlazi iz društvene potrebe, bilo ekonomske, političke ili vojne. Pozadina društvenog determinizma vuče korijene iz sveobuhvatnog koncepta determinizma, koji tvrdi da već postojeći uzroci određuju sve događaje, okolnosti ili ponašanja. Determinizam sugerira da ponašanje ima ili vanjski ili unutarnji uzrok, pojam koji dovodi u pitanje Dennettov kompatibilizam. Razne teorije i koncepti podupiru perspektivu društvenog determinizma, uključujući bihevizizam, koji se slaže s idejom da je vidljivo ljudsko ponašanje oblikovano reakcijama na okolinu. Bihevizisti tvrde da uvjetovanje, kroz klasične i operativne procese, pruža dokaze o determinističkim čimbenicima koji utječu na ponašanje.² Društveni determinizam, dakle, odgovara fokusu bihevizizma na društvene utjecaje i čimbenike okoline. Koncept poslušnosti dodatno ilustrira društveni determinizam, naglašavajući da pojedinci slijede naredbe temeljene na okolišnim

i društvenim varijablama. Milgramov eksperiment, istražujući društvene podražaje i pritiske, pokazuje kako su pojedinci predodređeni njihovim društvenim okruženjem da se ponašaju na određene načine. Pojam poslušnosti i pridržavanja naredbi u skladu je s društvenim determinizmom, tvrdeći da pojedinci slijede direktive temeljene na okolišnim i društvenim utjecajima. Ova je veza posebno očita u kontekstu društvenog utjecaja koji oblikuje ponašanje, kao što je prikazano u Milgramovom eksperimentu provedenom 1963. godine. Ova je studija ispitala kako su podražaji iz okoline i društveni pritisak utjecali na sudionike, posebno hoće li nanijeti štetu drugoj osobi. Nalazi iz ove studije otkrili su da je vjerojatnost da će sudionici slijediti naredbe bila pod utjecajem percipiranog autoriteta i prestiža eksperimentatora.³ Milgramov eksperiment, repliciran u 21. stoljeću sa sličnim rezultatima, sugerira da zaključci ostaju primjenjivi tijekom vremena.⁴ Ova istraživanja destruktivne poslušnosti služe kao uvjerljiva kritika Dennettovog kompatibilizma, ističući kako su pojedinci predisponirani svojim društvenim okruženjem da djeluju na načine na koje možda ne bi u drugačijim okolnostima. Ovo naglašava utjecaj vanjskih čimbenika na ljudsko ponašanje, dovodeći u pitanje ideju apsolutne individualne autonomije koju je predložio Dennett. Nadalje, sociokulturna teorija kognitivnog razvoja, koju je predložio Lev Vygotsky, naglašava kako društveni konteksti i interakcije doprinose razvoju, podupirući ideju da društvene interakcije i okolina određuju mentalno zdravlje, bihevioralne reakcije i sposobnosti.

U svojoj tezi o kompatibilizmu, Dennett tvrdi da slobodna volja može postojati usprkos determinizmu. Drugim riječima, prema njegovom gledištu, pojedinac može donositi slobodne odluke i izvršavati svoju volju unatoč činjenici da su mnogi čimbenici u svijetu deterministički. Međutim, sociokulturna teorija kognitivnog razvoja Vygotskog, naglašava snažan utjecaj društva, kulture i interakcija na oblikovanje ponašanja i mentalnih sposobno-

1 Lelia Green, *Technoculture* (Crows Nest: Allen and Unwin, 2001.), str. 1–20.

2 Carl Hoefer, "Causal Determinism," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/determinism-causal/>, pristupljeno 26. 12. 2023.

3 Stanley Milgram, "Behavioral Study of Obedience," *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 67, br. 4 (1963): 371–378, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0040525>, pristupljeno 27. 12. 2023.

4 Dariusz Doliński i sur., "Would You Deliver an Electric Shock in 2015? Obedience in the Experimental Paradigm Developed by Stanley Milgram in the 50 Years Following the Original Studies," *Social Psychological and Personality Science* 8, br. 8 (2017): 927–933, <https://doi.org/10.1177/1948550617693060>, pristupljeno 27. 12. 2023).

sti pojedinca.⁵ U kontekstu ove kritike, ako sociokulturni faktori imaju značajan utjecaj na razvoj ponašanja i mentalnih sposobnosti, onda slobodna volja pojedinca nije potpuno autonomna. Umjesto toga, ona je značajno oblikovana društvenim okruženjem i kulturnim utjecajima. Ako su sociokulturni čimbenici toliko određujući, onda postoji argument da pojedinac nema potpunu slobodu volje, već je u znatnoj mjeri determiniran društvenim uvjetima. Primjerice, situacija djece izložene ratu, siromaštvu ili gladi, koja prema sociokulturnoj teoriji pokazuje niže kognitivne sposobnosti i mentalne bolesti, može ukazivati na to da njihove slobodne volje nisu potpuno autonomne.⁶ Njihove sposobnosti i ponašanja su znatno oblikovani traumatskim iskustvima i stresnim društvenim kontekstima. Dakle, kritika je da Dennettov kompatibilizam ne uzima dovoljno u obzir jak utjecaj društvenih faktora na formiranje pojedinčeve slobodne volje te da, stoga, nije moguće tvrditi potpunu autonomiju slobodne volje u okviru determinističkih uvjeta. Slično, Bandura jača argument društvenog determinizma sugerirajući da je učenje kognitivni proces koji se odvija na temelju društvenog konteksta, pri čemu modeliranje i potkrepljivanje igraju ključnu ulogu. „Učenje promatranjem“, kao što je pokazano u eksperimentu s lutkom Bobo, naglašava doprinos društvenog ponašanja u određivanju ponašanja djece.⁷ Bandurin argument ukazuje na to da društveni uvjeti i modeliranje igraju ključnu ulogu u oblikovanju slobodne volje pojedinca. Ako je proces učenja temeljen na društvenom kontekstu, onda pojedinčeva slobodna volja nije potpuno autonomna, već je oblikovana vanjskim utjecajima. Primjeri djece koja su izložena traumatičnim iskustvima i stresnim društvenim uvjetima dodatno podržavaju ovu kritiku. Prema Bandurinom argumentu, njihove sposobnosti i ponašanja nisu rezultat potpuno autonomne slobodne volje, već su znatno determinirani vanjskim utjecajima. Stoga, kroz Bandu-

rinu perspektivu, može se argumentirati da Dennettov kompatibilizam ne uzima dovoljno u obzir snažan utjecaj društvenih faktora na formiranje slobodne volje pojedinca te da autonomija slobodne volje može biti ograničena unutar determinističkih društvenih uvjeta.

Zatim, kroz koncept agencije, možemo također razmotriti kritiku Dennetta. U sociologiji, pojam agencije označava sposobnost pojedinaca da posjeduju moć i resurse potrebne za ostvarivanje vlastitog potencijala. Struktura, s druge strane, predstavlja čimbenike utjecaja poput društvene klase, religije, roda, etniciteta i običaja koji određuju ili ograničavaju agente i njihove odluke.⁸ Ključno pitanje u raspravi o agenciji i strukturi leži u tome u kojoj mjeri su djelovanja pojedinca ograničena društvenim sustavima. Pojedinčeva agencija predstavlja neovisnu sposobnost ili mogućnost djelovanja prema vlastitoj volji. Ova sposobnost utječe na kognitivnu strukturu vjerovanja koju pojedinac oblikuje kroz vlastita iskustva, kao i na percepcije koje društvo i pojedinac imaju o strukturama i okolnostima okoline te položaju u kojem su rođeni. Nesuglasice o opsegu pojedinačne agencije često izazivaju konflikte između različitih strana, kao što su roditelji i djeca. Pojedinčeva agencija predstavlja neovisnu sposobnost ili mogućnost djelovanja prema vlastitoj volji. Ova sposobnost utječe na kognitivnu strukturu vjerovanja koju pojedinac oblikuje kroz vlastita iskustva, kao i na percepcije koje društvo i pojedinac imaju o strukturama i okolnostima okoline te položaju u kojem su rođeni. Nesuglasice o opsegu pojedinačne agencije često izazivaju konflikte između različitih strana, kao što su roditelji i djeca. Povijest koncepta agencije seže unatrag do doba prosvjetiteljstva, gdje je vođena rasprava o tome je li ljudska sloboda izražena kroz instrumentalnu racionalnost ili moralno-normativno djelovanje. John Locke zagovarao je slobodu temeljenu na sebičnom interesu, dok je Jean-Jacques Rousseau

5 L. S. Vygotsky, *Mind in society: the development of higher psychological processes*. (Harvard University Press, 1978.)

6 Vidi Andrew Dickerson i Gurleen K. Popli, “Persistent Poverty and Children’s Cognitive Development: Evidence from the UK Millennium Cohort Study,” *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)* 179, br. 2 (2016): 535–558, <http://www.jstor.org/stable/43965555>, pristupljeno 27. 12. 2023.; Reham Mougrabi-Large i Zheng Zhou, “The Effects of War and Trauma on Learning and Cognition: The Case of Palestinian Children,” u: C. Maykel i M. A. Bray (ur.), *Promoting Mind–Body Health in Schools: Interventions for Mental Health Professionals*, (Washington: American Psychological Association, 2020.), str. 387–403. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0000157-026>, pristupljeno 28. 12. 2023.

7 Albert Bandura i sur., “Transmission of Aggression through Imitation of Aggressive Models,” *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 63, br. 3 (1961): 575–582, <https://doi.org/10.1037/h0045925>, pristupljeno 28. 12. 2023.

8 Chris Barker, *Cultural Studies: Theory and Practice* (London: Sage, 2005.), str. 448.

istraživao alternativnu koncepciju slobode kao moralne volje. Immanuel Kant dodatno je razmatrao normativnu utemeljenost slobode na individualnoj volji, vođenoj kategoričkim imperativom. Ove ideje predstavljale su polazište za zabrinutost u vezi s neracionalnim, normama orijentiranim djelovanjem u klasičnoj sociološkoj teoriji, suprotno gledištima o racionalnom instrumentalnom djelovanju.⁹ Neki filozofi, poput Karla Marxa, Friedricha Nietzschea i Paula Ricœura, počeli su argumentirati da su izbori koje ljudi čine diktirani silama izvan njihove kontrole. Marx je tvrdio da su ljudi u suvremenom društvu kontrolirani ideologijama buržoazije, Nietzsche je isticao da ljudi donose izbore temeljene prema vlastitim sebičnim željama ili “volje za moć”, dok je Ricœur dodao Freudovu dimenziju nesvjesnih odrednica ljudskog ponašanja. U tom kontekstu, definicija agencije postaje ključna za razumijevanje slobode volje i djelovanja. Agencija se može opisati kao »temporalno ukorijenjen proces koji obuhvaća tri konstitutivna elementa: iteraciju, projekciju i praktičnu evaluaciju.«¹⁰ Iteracijski se element odnosi na selektivno ponovno aktiviranje prošlih obrazaca razmišljanja i djelovanja. Projektivni element obuhvaća proces maštanja o mogućim budućim putanjama djelovanja povezanim s nadama, strahovima i željama pojedinca za budućnost. Posljednji element, praktično-evaluativni, obuhvaća sposobnost ljudi da donose praktične i normativne prosudbe među alternativnim mogućim djelovanjima u odgovoru na kontekst, zahtjev ili trenutačno evoluirajuću situaciju. Nadalje, socijalna psihologinja Ellen Langer raspravlja o tome kako “iluzija kontrole” može natjerati ljude da precijene svoju sposobnost kontrole događaja.¹¹ Primjerice, socijalni psiholog Daniel Wegner tvrdi da iluzija kontrole

nad vanjskim događajima može biti povezana s vjerovanjem u psihokinezu, što je navodna paranormalna sposobnost pomicanja predmeta izravno pomoću uma.¹² Kao podršku ovoj tvrdnji, Wegner ističe seriju eksperimenata o magijskom razmišljanju, gdje su sudionici bili potaknuti da vjeruju kako utječu na vanjske događaje. U jednom od eksperimenata, ispitanici su promatrali košarkaša kako izvodi seriju slobodnih bacanja. Kada su dobili upute da ga mentalno vizualiziraju dok izvodi bacanja, stekli su dojam da su doprinijeli njegovom uspjehu.¹³ Ove se lažne prosudbe agencije posebno javljaju pod stresom ili kada su rezultati događaja oni koje pojedinac želi (self-serving biases). Janet Metcalfe i njezini kolege identificirali su druge moguće heuristike ili pravila koja ljudi koriste za donošenje prosudbi agencije.¹⁴ To uključuje “model prema naprijed” u kojem um uspoređuje dva signala kako bi prosudio agenciju: povratnu informaciju s pokreta, ali i “eferentnu kopiju” - mentalnu predviđanje kako bi ta povratna informacija trebala izgledati. Gornje procesiranje (razumijevanje situacije i drugih mogućih objašnjenja) također može utjecati na prosudbe agencije. Osim toga, relativna važnost jedne heuristike u odnosu na drugu čini se mijenjati s dobi.

Iz evolucijske perspektive, prema Riti, iluzija agencije ima svoju korisnost jer omogućava društvenim životinjama da bolje predviđaju postupke drugih.¹⁵ Ako pojedinac smatra sebe svjesnim agentom, to implicira da će intuitivno pretpostavljati istu svijest i agenciju kod drugih. Ovaj zaključak proizlazi iz pretpostavke da, ako možemo razumjeti namjere drugih, pretpostavka agencije omogućava nam predviđanje akcija koje će drugi izvesti. Međutim, kada primijenimo ovo razumijevanje na Dennettovo

9 Mustafa Emirbayer i Ann Mische, “What Is Agency?,” *American Journal of Sociology* 103, br. 4 (1998), str. 965. <https://doi.org/10.1086/231294>, pristupljeno 28. 12. 2023.

10 Emirbayer i Mische, “What Is Agency?,” str. 970.

11 E. J. Langer, “The Illusion of Control,” *Journal of Personality and Social Psychology* 32 (1975): 311–328.

12 Daniel M. Wegner, “Self is Magic,” u: J. Baer, J. C. Kaufman i R. F. Baumeister (ur.), *Are We Free? Psychology and Free Will* (New York, online izdanje: Oxford Academic, 2008.), 226–247, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195189636.003.0011>, pristupljeno 28. 12. 2023.

13 Emily Pronin, Daniel M. Wegner, Kimberly McCarthy i Sylvia Rodriguez, “Everyday Magical Powers: The Role of Apparent Mental Causation in the Overestimation of Personal Influence,” *Journal of Personality and Social Psychology* 91, br. 2 (2006): 218–231, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.2.218>, pristupljeno 28. 12. 2023.

14 John Metcalfe i sur., “Metacognition of Agency Across the Lifespan,” *Cognition* 116, br. 2 (2010): 267–282, <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2010.05.009>, pristupljeno 28. 12. 2023.

15 Rita Carter, *The Human Brain Book* (New York: Dorling Kindersley, 2009.), str. 189.

poimanje evolucijske perspektive u kontekstu slobodne volje i kompatibilizma, možemo postaviti oštru kritiku. Dennett zagovara kompatibilizam, teoriju koja tvrdi da slobodna volja može suživjeti s determinizmom, odnosno da su sloboda i determinizam kompatibilni koncepti. No, ova teza može biti problematična s obzirom na evolucijski vid agencije. Ako iluzija agencije ima evolucijsku prednost jer olakšava predviđanje ponašanja drugih, Dennettovo stajalište o slobodnoj volji kao kompatibilnoj s determinizmom može dovesti do konfuzije. Ako su ljudi skloni pretpostavljati agenciju kod drugih kako bi bolje predviđali ponašanje, onda bi pretpostavka da je njihova vlastita volja slobodna od determinizma bila logičnija pretpostavka. Dennettova teza o kompatibilizmu može se dovesti u pitanje jer ukoliko ljudi razvijaju iluziju agencije kao evolucijski adaptivni mehanizam, tada bi bilo logičnije pretpostaviti da ta iluzija proizlazi iz stvarne slobode volje, a ne iz kompatibilizma s determinizmom. U drugim uvjetima, suradnja između dva subjekta s međusobnim osjećajem kontrole ono je što James M. Dow, docent filozofije na Hendrix Collegeu, definira kao zajedničku agenciju. Prema različitim studijama optimističnih pogleda na suradnju, “svijest o obavljanju stvari zajedno sugerira da iskustvo subjekata uključenih u suradnju uključuje pozitivno sadašnje iskustvo aktivnosti pod zajedničkom kontrolom.¹⁶ Dijeljena agencija povećava kontrolu između onih koji surađuju u bilo kojoj situaciji, što zauzvrat može imati negativne učinke na pojedince koje partneri u kontroli povezuju. Ako se zajednička agencija zadrži od strane dvoje ljudi koji već imaju moćnu poziciju, povećani osjećaj agencije partnera izravno utječe na one koji su im inferiorni. Osjećaj agencije inferiornih vjerojatno će se smanjiti pod zajedničkom kontrolom nadređenih zbog čimbenika zastrašivanja i osamljenosti. Iako zajednički rad prema zajedničkom cilju obično uzrokuje povećan osjećaj agencije, inflacija kontrole može imati mnogo nepredviđenih posljedica. Valja naglasiti kako djeca često nisu uključena u razmatranje njihove agencije zbog uobičajenog vjerovanja da nisu sposobna donositi vlastite racionalne odluke bez vodstva odraslih.¹⁷ Stoga, analiza koncepta agencije iz sociološke perspektive ukazuje na važnost razumijevanja

interakcije između pojedinaca i društva. Povezujući ove ideje s kritikom Dennettovog kompatibilizma, moguće je razmatrati kako sociološki koncepti agencije pridonose raspravi o slobodnoj volji i njezinoj koegzistenciji s determinizmom.

Zaključno, analizirali smo filozofski koncept kompatibilizma Daniela Dennetta, fokusirajući se na njegove sociološke implikacije. Dennett zagovara ideju da ljudska sloboda može suživjeti s determinizmom, što smo istražili kroz kritički pogled na njegovu teoriju iz sociološke perspektive. Prva kritika koju smo razmotrili proizlazi iz zabrinutosti da prihvaćanje kompatibilizma može služiti kao racionalizacija za očuvanje postojećeg društvenog statusa. Dennettova perspektiva, koja sugerira da pojedinci zadržavaju slobodu volje, može olakšati prihvaćanje nejednakosti i društvene nepravde, preusmjeravajući odgovornost na pojedince za vlastite životne okolnosti. Ova kritika dovodi do rasprave o društvenom determinizmu koji ističe važnost društvenih interakcija u oblikovanju ponašanja, suprotstavljajući se Dennettovoj naglascima na individualnoj autonomiji. Dalje smo istražili kritike s gledišta sociokulturne teorije kognitivnog razvoja, sugerirajući da društveni faktori značajno oblikuju slobodnu volju pojedinca. Kroz primjere iz ratom pogođenih područja ili uvjeta siromaštva, argumentirali smo da sociokulturni utjecaji mogu ograničiti autonomiju slobodne volje unutar determinističkih društvenih uvjeta. Analizirali smo i pojam agencije iz sociološke perspektive, istražujući kako pojedinci donose odluke unutar društvenih struktura. Ova analiza pridonosi raspravi o slobodnoj volji, a kroz primjere zajedničke agencije ukazali smo na potrebu razumijevanja međusobnih interakcija pojedinaca i društva. U konačnici, unatoč Dennettovim tvrdnjama o kompatibilizmu, sociološke perspektive ukazuju na složenu povezanost između slobodne volje i društvenih uvjeta. Analizom kritika ističemo potrebu za sveobuhvatnim pristupom proučavanju ljudske autonomije, uvažavajući utjecaj društva na formiranje slobodne volje pojedinaca.

16 James M. Dow, “On the Awareness of Joint Agency: A Pessimistic Account of the Feelings of Acting Together,” *Journal of Social Philosophy* 49, br. 1 (2018): str. 162. <https://doi.org/10.1111/josp.12222>, pristupljeno 28. 12. 2023.

17 Cath Larkins, “Excursions as Corporate Agents: A Critical Realist Account of Children’s Agency,” *Childhood* 26, br. 4 (2019): 415–418., <https://doi.org/10.1177/0907568219847266>, pristupljeno 28. 12. 2023.

Literatura

- Bandura, Albert. *Social learning theory*. Englewood Cliffs N.J.: Prentice Hall, 1977.
- Barker, Chris. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: Sage, 2005.
- Carter, Rita. *The Human Brain Book*. New York: Dorling Kindersley, 2009.
- Dickerson, Andrew i Gurleen K. Popli. “Persistent poverty and children’s cognitive development: evidence from the UK Millennium Cohort Study,” *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)* 179, br. 2. (2016): 535–558. <http://www.jstor.org/stable/43965555>, pristupljeno 27. 12. 2023.
- Doliński, Dariusz, Tomasz Grzyb, Marcin Folwarczny, Patrycja Grzybała, Konrad Krzyszycha, Katarzyna Martynowska i Jakub Trojanowski. “Would You Deliver an Electric Shock in 2015? Obedience in the Experimental Paradigm Developed by Stanley Milgram in the 50 Years Following the Original Studies.” *Social Psychological and Personality Science* 8, br. 8. (2017): 927–933. <https://doi.org/10.1177/1948550617693060>, pristupljeno 27. 12. 2023.
- Dow, James. M. “On the Awareness of Joint Agency: A Pessimistic Account of the Feelings of Acting Together,” *Journal of Social Philosophy* 49, br. 1. (2018): 161–182. <https://doi.org/10.1111/josp.12222>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Emirbayer, Mustafa i Mische, Ann. “What Is Agency?,” *American Journal of Sociology* 103, br. 4. (1998): 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Green, Lelia. *Technoculture*. Crows Nest: Allen and Unwin, 2001.
- Hoefer, Carl. “Causal Determinism.” U: Edward N. Zalta & Uri Nodelman (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, izdanje zima 2023. <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/determinism-causal/>, pristupljeno 26. 12. 2023.
- Larkins, Cath. “Excursions as corporate agents: A critical realist account of children’s agency,” *Childhood* 26, br. 4. (2019): 414–429. <https://doi.org/10.1177/0907568219847266>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Metcalfe, John, Thomas S. Eich, i Alan D. Castel. “Metacognition of Agency Across the Lifespan.” *Cognition* 116, br. 2 (2010): 267–282. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2010.05.009>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Milgram, Stanley. “Behavioral Study of obedience,” *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 67, br. 4. (1963): 371–378. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0040525>, pristupljeno 27. 12. 2023.
- Mougrabi-Large, Reham i Zhou, Zheng. “The effects of war and trauma on learning and cognition: The case of Palestinian children.” U: C. Maykel & M. A. Bray (ur.), *Promoting mind–body health in schools: Interventions for mental health professionals*, 387–403. Washington: American Psychological Association, 2020. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0000157-026>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Pronin, Emily, Wegner, Daniel M., McCarthy, Kimberly i Rodriguez, Sylvia. “Everyday magical powers: The role of apparent mental causation in the overestimation of personal influence,” *Journal of Personality and Social Psychology* 91, br. 2. (2006): 218–231. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.2.218>, pristupljeno 28. 12. 2023.
- Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Uredili Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner i Ellen Soubberman. Harvard University Press, 1978.
- Wegner, Daniel M. “Self is Magic.” U: J. Baer, J. C. Kaufman i R. F. Baumeister (ur.), *Are We Free? Psychology and Free Will*, 226–247. New York: Oxford Academic, 2008. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195189636.003.0011>, pristupljeno 28. 12. 2023.

FROM SOCIAL DETERMINISM TO DENNETT – A CRITIQUE OF COMPATIBILISM

Roman Šimunović

University J. J. Strossmayer, Faculty of Philosophy, Osijek, Croatia
rsimunovic@ffos.hr

This paper analyzes Daniel Dennett's philosophical concept of compatibilism, with an emphasis on its sociological implications. Dennett advocates the idea that human freedom can coexist with determinism, which is explored through a critical review of his theory from a sociological perspective. The first criticism stems from the concern that the acceptance of compatibilism can serve as a rationalization for preserving the social status quo. Analyzing the perspectives of social determinism and sociocultural theories of cognitive development, the influence of social factors on individual free will is discussed. Additionally, the concept of agency from a sociological perspective is considered through the lens of the relationship between individuals and society. Through examples of joint agency, the complex connection between free will and social conditions is pointed out. Despite Dennett's claims, sociological approaches suggest the need for a comprehensive understanding of the formation of human autonomy, taking into account social influences. This paper emphasizes the necessity of approaching the topic of free will and its coexistence with determinism through a sociological prism.

Keywords: social determinism, free will, compatibilism, Daniel Dennett